

TRYGVE BRATTELI

Bedriften og samfunnet - en politisk vurdering.

HØSTKONFERANSEN 1971 - 4. november 1971, - Bergen.

Jeg er glad for å ha fått anledning til å være til stede ved høstkonferansen 1971. I tre dager har denne store og allsidige forsamling drøftet "Bedriften i det kritiske samfunn", og jeg kunne tilføye - "i et samfunn i sterk forandring". Det har vært rettet søkelys mot bedriften fra mange kanter og innfallsvinkler. Det er etter mitt skjønn meget fortjenstfullt at et forum som dette setter sentrale bedriftsproblemer under debatt.

Bedriften inntar en sentral plass i det moderne samfunn. Den teknologiske utvikling og integrasjonstendensene på alle plan i økonomien vil forsterke dette ytterligere. Virksomheten i bedriftene har avgjørende betydning for spørsmål om økonomisk vekst, sysselsetting og stabilitet.

Selv om vi kan se fram til en ytterligere redusert arbeidsuke og lavere pensjonsalder, vil de fleste mennesker tilbringe en stor del av sitt voksne liv innenfor bedriftens vegger og i bedriftens tjeneste. Kontaktflaten og samspillet mellom bedrift og samfunn gjelder de fleste av livets forhold.

Det er da også naturlig at politikeren stadig stilles overfor spørsmål som gjelder bedriften og

bedriftens forhold til samfunnet.

I tradisjonell økonomisk teori heter det at produksjonens mål er å tilfredsstille menneskelige behov. Under et fremherskende kapitalistisk produksjonssystem vil effektivitet og lønnsomhet framstå som styrende kriterier og målsettinger. Disse kriterier samsvarer også ofte med de alminnelige ønsker om materiell velstandsøking, i et samfunn med sterk utadvendt økonomi.

Selv om samfunnsutviklingen har ført med seg store endringer også i verdinormene, er kravet om rasjonell produksjon og effektiv markedsføring ikke blitt avlegs. Det vil fortsatt bli sett på som noe grunnleggende i all økonomisk virksomhet, enten en ser den fra bedriftens eller fra samfunnets synspunkt.

Men likevel er ikke alt ved det gamle. Det har skjedd, og det skjer, betydelige endringer i vurderingene. Den bedriftsøkonomiske lønnsomhets- og effektivitetsmålestokk er ikke lengre så enerådende som den har vært, og ikke så enemotiverende i bedriftens beslutningsprosess. Den økende kontakt og samspill mellom bedrift og samfunn, og en mer nyansert velferdsmålsetting og verdinormering, må også virke inn på bedriftens handlingsmønster.

Jeg skal trekke fram noen enkelte faktorer som står sterkt i fokus i de politiske vurderinger av forholdet bedrift - samfunn.

Jeg vil begynne med det jeg ser som det viktigste: menneskets stilling i bedriften og i produksjonsprosessen. Vi har forlengst forlatt det stadiet da arbeidskraften var blott og bart en produksjonsfaktor blant flere, - en faktor som kunne kjøpes eller leies, og

som bedriften ellers ikke hadde noe ansvar for. Moderne bedrifter legger i dag stor vekt på å utforme en bedre arbeidskraft- og personalpolitikk. Organiseringen av arbeidet, intern kommunikasjon og samarbeidsformer vies også stigende oppmerksomhet i bedriftene.

Forholdet mellom bedrift, ansatte og myndigheter gjennomgår i vår tid grunnleggende forandringer. Dette skjer ikke plutselig, - en kan gjerne si at det nå er en mer systematisk videreføring av tendenser som er like gamle som industriens overgang fra den private eiers personlige dominanse til det moderne aksjeselskap. En har lenge iaktatt de fenomener som dekker seg bak uttrykket direktørenes revolusjon. Et viktig trekk ved denne prosess er at det overveldende antall aksjonærer blir en i forhold til selskapet passiv eiergruppe, som overhodet ikke utøver noen aktiv funksjon i selskapets daglige virksomhet. Direktørene handler som om de var bedriftens eiere. Den formelle eiergruppe er antakelig den som opptar dem minst. I det daglige liv har en å gjøre med selskapets ledergruppe, med de ansatte som bruker sin arbeidsdag i bedriften, og utad med kontaktene til organisasjoner og til lokale og sentrale myndigheter. Disse er de levende og aktive elementer i hverdagens industrielle samfunn. Eierne - aksjonærene - er det knapt noen som spør etter, unntatt når det eventuelt er aktuelt med aksjeutvidelser og nytegning.

Samtidig har spørsmålet om de ansattes stilling gjennom en årrekke vært gjenstand for inngående studier og drøftinger innenfor arbeiderbevegelsens faglige og politiske organisasjoner. Det personell-politiske

utgangspunkt og siktemål er imidlertid noe forskjellig i bedriftenes og i de faglig-politiske vurderinger. Bedriftenes personal-politiske opplegg må i hovedsak sees som et ledd i bedriftens effektivitetsbestrevelser. Dette gjelder også de velferdsbetonte sider ved personellpolitikken. De faglig-politiske framstøt har prinsipielt et annet siktemål. De er bevisste tiltak for å fremme en samfunnsutvikling som gir menneskene økt innflytelse på forhold og avgjørelser som gjelder dem selv.

Bedriftens virksomhet er en sak som ikke bare berører eierinteressene, den berører også i høyeste grad alle de ansatte, som i mange tilfelle har sin skjebne bundet til den enkelte bedrift. Omorganisering, produksjonsomlegging, rasjonalisering, flytting osv. kan ikke vurderes ut fra en bedriftsøkonomisk rentabilitetsvurdering alene. De ansatte må også ha muligheter for å ta aktiv del i drøftingene og medvirke ved beslutningene, slik at deres forhold og interesser kan bli tatt hensyn til.

Forslaget om å opprette bedriftsforsamlinger er etter Regjeringens syn en egnet måte til å øke de ansattes innflytelse på dette området. Men det dreier seg her ikke om en passiv garantiordning for at de ansattes interesser i bedriften skal bli bedre varetatt. Gjennom økt innflytelse og medansvar vil en også kunne utløse økt engasjement og initiativ fra alle grupper av bedriftens medarbeidere.

Forslaget om bedriftsdemokrati åpner perspektiver mot en situasjon der bedriftens virksomhet i langt større grad enn i dag bygger på den ansattes medvirkning

og medansvar. Samarbeid mellom bedriftens ansatte vil etter hvert komme til å bety langt mer for bedriftens situasjon enn samarbeid mellom bedriftsledelsen og de tradisjonelle eierinteresser i selskapene. Dette er ikke et særnorsk fenomen, men et interessant trekk ved utviklingen i det framskredne industrielle samfunn.

Jeg er overbevist om at under våre samfunnsforhold vil vår måte å lede utviklingen på, vise seg å bli en stimulans både for nytenkning og utvikling på det demokratiske og på det bedriftsmessige plan.

I samband så vel med tidens teknologiske utvikling som med demokratikravene, kan det være nyttig å feste oppmerksomheten ved sammenhengen med det utdannings-samfunn som er i så eksplosiv vekst. De nye årsklasser som etter hvert rykker inn i samfunnslivet har en langt mer solid utdanning enn unge hadde før. Dagens unge har også langt bedre utdanning enn de eldre de møter på de fleste områder i samfunnet.

Det er ikke så at kunnskap alltid gir makt. Men god utdanning bør være et godt hjelpemiddel til å forme selvstendige mennesker. Og de forlanger et nytt miljø og sterkere innflytelse i sitt miljø enn det som hittil har vært vanlig. Demokratiet blir en nødvendighet for at det moderne menneske skal gjøre en god jobb i den såkalte grå hverdag.

Samtidig blir det en sentral jobb å legge produksjonssystemet på et nivå, som utfordrer det vel utdannede menneskes kunnskapsnivå. Få ting er mer frustrerende enn velutdannede grupper som ikke får bruke sine kunnskaper og ferdigheter. Mens samfunnets problem hittil oftest har vært å skaffe utdannede folk til

forekommende gjøremål, vil det etter hvert mer bli oppgaven å etablere tilstrekkelig krevende jobber til vel utdannede mennesker.

Mens jeg er inne på menneskenes stilling i bedriftene og produksjonslivet, vil jeg nevne et annet forhold som også har viktige samfunnsmessige sider som opptar politikerne. "Survival of the fittest" har lenge vært betraktet som en naturens orden. Det sterke press for økt produktivitet og effektivitet i bedriftslivet kan tendere mot at disse naturens ordensregler i stigende grad vinner innpass i arbeidslivet. Den handikapte har ofte store vanskeligheter i konkurransen om arbeidsplasser. Det blir også vanskeligere for eldre arbeidstakere å følge med i utviklingen. Dersom de må se seg om etter nye arbeidsmuligheter, er alderen et alvorlig handikap selv om de fysisk og mentalt er i stand til å utføre et ordentlig arbeid. I en tid med sterke endringer i teknologi og markedsforhold, vil forstyrrelser på arbeidsmarkedet særlig gå ut over eldre arbeidstakere og mennesker med handikap og tilpasningsvansker til nye arbeidsoppgaver.

Dette er ikke bare et økonomisk spørsmål for den det gjelder, det er også et sosialt problem av stor rekkevidde. For de fleste mennesker er en trygg arbeidsplass det som betyr mest for den menneskelige velferd. Spørsmålet om hvordan vi utnytter vår samlede arbeidskraft har også sine samfunnsøkonomiske aspekter. Det er derfor naturlig at det fra samfunnets side stilles det krav til bedriftene - og det gjelder selvfølgelig også offentlig virksomhet - at produktivitets- og effektivitetskravene ikke må presses slik at vi

yrkespassiviserer og gjør til arbeidslivets tapere mennesker som ønsker og er i stand til å delta, selv om de på grunn av alder og andre handikap måtte stå tilbake for yngre arbeidskraft.

Ledemotivet for formingen av samfunnet må være at alle mennesker ut fra sine forutsetninger skal ha sin plass, sitt hjem, sin utdanning, sitt arbeid. Samfunnet skal ikke bare være tilpasset de friske og sterke, de velutdannede og best utstyrte mennesker. Det er noe fundamentalt galt hvis store grupper føler seg tilsidesatte, overflødige eller utilstrekkelige overfor samfunnets fordringer. Alle avvikere har også krav på et menneskelig liv. Samfunnet må formes til dem som til hver tid lever i det, ikke etter et skjema som mange mennesker ikke kan finne seg til rette med.

Den økonomiske utvikling og de teknologiske framskritt har satt dype merker etter seg i vårt naturmiljø. En viktig faktor i denne sammenheng er de bedriftsøkonomiske prinsipper som hittil har vært akseptert i alle framskredne industriland. Lønnsom produksjon forutsetter at bedriften dekker sine reelle produksjonskostnader. Produksjonskostnadene er imidlertid tradisjonelt begrenset til de direkte utgifter ved produksjonen. De kostnader eller ulemper bedriften påfører omgivelsene i form av forurensing av luft og vann, ødeleggelse av vegetasjon og viltliv og annen verdifornyelse av naturmiljøet har tradisjonelt vært holdt utenfor bedriftens kostnadsansvar.

Det samme gjelder de kostnader og ulemper som følger av sterkt økende bruk av tungt nedbrytbar plastemballasje. Mens den sterke konkurranse har ført til

en stadig mer effektiv produksjon og reduserte kostnader har dette ikke i samme grad slått ut på de områder som faller utenfor den bedriftsøkonomiske ramme. En del av det bedriftsøkonomiske overskott har en klar motpost i et verdiforringet naturmiljø som kan betraktes som en produksjonsfaktor som bedriften ikke har betalt for.

Inntil vår tid har forskning og investeringer i første rekke vært satt inn for å framstille salgbare produkter av alle slag. Den industrielle produksjons mangeartede forsøpling har i stor utstrekning vært tatt som en uvelkommen, men uunngåelig følge av utviklingen. Tempoet har nå medført at folk våkner til forståelse av hva som truer. Det er nå alminnelig erkjent at like viktig som det er å tilføre samfunnet salgbare produkter, er det systematisk å bringe avfall, skrot og forurensninger ut av det. I framtiden må produksjon og renovasjon bli to sider av en parallelt løpende virksomhet.

Et mer naturvennlig syn er nå i ferd med å bryte gjennom i de mer framskredne industriland. Dette gir seg uttrykk i økt erkjennelse av at bedriften også må pålegges ansvar for de samfunnsmessige kostnader den påfører omgivelsene gjennom forurensning og andre former for forringelse av naturmiljøet. I hele den industrialiserte verden utvikles det nå en omfattende lovgivning på dette området. Det er også innledet et betydelig internasjonalt samarbeid på miljøvernområdet. Mange av våre forurensningsproblemer - for eksempel i de internasjonale havområder - kan bare løses gjennom internasjonale konvensjoner.

Konsentrerte industriområder i et land kan også

forårsake luft- og vannforurensninger i naboland. Dertil kommer de kostnadmessige forhold. Dersom de enkelte land stiller ulike krav til landets bedrifter når det gjelder tiltak for å begrense forurensninger, kan dette på grunn av kostnadene føre til konkurransemessige forvridninger for bedrifter som konkurrerer på internasjonale markeder. Gjennom internasjonale kodekser kan naturverntiltakene gjøres konkurranse- nøytrale, og en kan lettere hindre et land og bedrifter i å seile under bekvemmelighetsflagg på naturvernområdet

Også i vårt land er det skapt en mer markert holdning til disse spørsmål, som vil få økt oppmerksomhet i den politiske debatt. Særlig ved nyetablering synes det naturlig å stille det krav til bedriften at den selv gjøres økonomisk ansvarlig for å løse miljøvern- siden ved produksjonen. Dette er naturlig fordi bedrif- ten da har anledning til å ta dette forhold i betrakt- ning ved utarbeidelsen av lønnsomhetskalkylene. Ved at tiltak mot forurensning trekkes inn i bedrifts- økonomien, vil det kunne bli like lønnsomt og like attraktivt å satse på effektive løsninger for rense- anlegg o.l. som å effektivisere andre deler av produksjonsprosessen.

Noe annerledes kan dette stille seg for bedrifter som allerede har etablert seg med et gitt produksjons- utstyr og produksjonskostnader m.v. Også for slike tilfeller må det være prinsipielt riktig at bedriften gis ansvar for tiltak og innretninger som er nødven- dige for å bekjempe forurensninger. Men omfanget og kostnadene ved slike tiltak kan nødvendiggjøre en viss

medvirkning fra myndighetenes side.

Like viktig som det er å skape et godt ytre miljø, er det å forene et sunt og trivelig miljø på den enkelte arbeidsplass. Dette spenner over et meget vidt felt, fra fysiske vernetiltak til samarbeidsformer som kan gi full utløsning av det initiativ og den erfaring som finnes blant de ansatte. Jeg betrakter Regjeringens forslag om bedriftsdemokrati som et tiltak i denne retning og som ledd i en samfunnskritisk nytenkning som foregår på dette område av bedriftslivet.

Bedriftslokalisering har vært ett av emnene som har vært behandlet på denne konferansen. Sett fra et politisk synspunkt er dette et av de mest sentrale spørsmål når det gjelder bedriftens samfunnsmessige stilling. Som ledd i vår bosettingspolitikk er det viktig å få til en bedre geografisk spredning av industri og andre arbeidsplasser, med sikte på å hindre avfolking av distrikter og ytterligere problemer i våre pressområder.

Det er mange grunner for de sterke konsentrasjonstendenser i det økonomiske liv. Mange av dem er også høyst rasjonelle. Men ikke alle avgjørelser i retning av en sentral lokalisering er like vel begrunnet. Tradisjon, manglende kjennskap til etablerings- og driftsmuligheter andre steder, manglende dristighet til å bryte nye veier i bedriftslokaliseringen, spiller også inn. Men dessuten kommer at en rekke samfunnsøkonomiske kostnader ved bedriftslokaliseringen ikke inngår i bedriftenes kostnadsansvar og rentabilitetskalkyler.

I pressområdene kan dette gjelde høye bokostnader

og store utlegg til kommunikasjoner og andre offentlige grunnlagsinvesteringer. Ser en bedriftens og det offentliges investeringer under ett, ville en utvilsomt finne at i mange tilfelle ville en større spredning av arbeidsplassene og bosettingen både gi en bedre samfunnsøkonomisk forrentning og større trivsel for menneskene.

Det er derfor naturlig at målsetting og virkemidler i distriktpolitikken har fått en bred plass i den politiske debatt, og at bedriftenes egen lokaliseringpolitikk er gjenstand for stor oppmerksomhet fra politikernes side. De tiltak det offentlige setter i verk for å stimulere bedriftene til en mer spredt lokalisering, må utformes slik at bedriftene motiveres til å treffe lokaliseringsvalg som gir de gunstigste løsninger fra en samfunnsmessig helhetsvurdering.

Om produksjonens mål ifølge klassisk økonomi er å dekke menneskelige behov, så finner en i det moderne forbrukersamfunn ofte en målsetting som går atskillig utover dette. Gjennom moderne reklame aktiviseres, ja skapes en kjøpetrang som ikke har et naturlig utspring i vanlige menneskers behov. I visse situasjoner føler en nærmest at det gamle klassiske prinsipp er reversert: at målsetting er å skape behov for å understøtte en stadig stigende produksjon. Reklame og outrerte markedsføringsmetoder støttet av sterke produksjonskrefter øver en sterk og ofte uheldig påvirkning på samfunnet. Også denne side ved bedriftens virksomhet blir derfor møtt med en samfunnskritisk vaktsonhet på det politiske plan.

Selv om det står fast at bedriftsøkonomisk lønn-

somhet og effektivitet fortsatt er viktige styringsdata for bedriften, skjer det en utvikling hvor bredere samfunnsmessige interesser og hensyn virker sterkt med ved utforming av bedriftens målsetting. Gjennom et forvirrende felt av hendinger er vi sakte underveis til det opplyste folkestyre, der også bedriften vil finne seg i en annen stilling i samfunnet enn den fortiden kan berette om.